

о. Роман Андрійовський

Твір св. Григорія Ніського „Про устрій людини” – антропологічний трактат, який є одним із основоположних творів святителя. Він був замислений автором як доповнення до гомілій св. Василя Великого (329-379) на біблійний опис про створення світу («Шестоднев»), оскільки той не прояснив створення людини.

Трактат „Про устрій людини” містить глибокі й оригінальні богословські роздуми про людину, які переплітаються з поезією, філософськими екскурсами, фізіологічними та медичними описами. Зауважуємо, що в написанні цього трактату цей Святий Отець надихався не тільки Святим Письмом, а й філософськими творами Платона, Плотіна, Орігена.

Св. Григорій Ніський (нар. бл. 335, Неокесарія – пом. після 394, Ніса, Каппадокія) відштовхується від біблійної розповіді про створення людини. Але не можна стверджувати, що він обмежується тільки поясненням перших розділів книги Буття. Хоч цей твір і вважається екзегетичним, він виходить далеко за рамки класики жанру. Наш автор намагається охопити всі аспекти людської природи, а тому не обмежується проблематикою, яка міститься в перших розділах Старого Заповіту. Так, незважаючи на те, що в розповіді про творіння немає згадки про воскресіння, св. Григорій Ніський вважає за потрібне приділити цьому питанню декілька глав (25 - 27), доказуючи його можливість і необхідність з християнської точки зору. „Про устрій людини” не тільки богословський трактат. Проблематика його є ширшою. Поміж богословськими розділами про створення людини, її покликання у світі та воскресіння знаходимо також частини, де йдеться про її фізіологію.

Ще однією характерною рисою цього твору св. Григорія Ніського, яка одразу ж впадає у вічі, є його тісне пов’язання з тогочасною реальністю. Він – людина свого часу. Представляючи християнський погляд на людину, наш автор використовує мову, уявлення та переконання оточення. Це можна зауважити хоча б із прикладів, які він

використовує, ілюструючи свою думку. Зокрема, нам сьогодні трохи кумедними можуть здаватися його роздуми про сни та зівання (пор. глава 13). Св. Григорій Ніський на сторінках свого твору полемізує з відомими йому ідеями, які не відповідають християнському погляду на людину. Так він не погоджується з тими, хто стоїть на позиціях метемпсихозу та преекзистенції душ, доказуючи, що тіло і душа людини створені одночасно (пор. гл. 28 - 29).

Після цих зауважень загального характеру, зроблених для кращого уявлення контексту викладення основних антропологічних тез св. Григорія Ніського, ми можемо перейти до їх представлення. Ми поділили свою статтю на короткі пункти, щоб таким чином підкреслити твердження, яким той чи інший автор надає особливого значення.

1. Причина створення людини

Св. Григорій Ніський підкреслює, що Бог створює людину з любові. Для нього не існує іншої причини створення людини, крім абсолютної Божої доброти й бажання добра людині. Бог приводить її у світ, будучи нічим не зобов'язаним це зробити. Наш автор пише: “Бог за своїм єством є усім тим благом, яке тільки можна досягнути думкою, або, краще сказати, будучи вищим від всякого блага: і мисленого, і просторового, – Він творить людину не через що інше, як тільки тому, що Благий” (глава 16). Безмежна любов Бога до людини є не тільки онтологічною причиною її існування як такої. Саме їй ми повинні завдячувати за все те, якими ми є. Використавши гру слів, можемо сказати, що Благий наділив людину всілякими благами. Згідно з думкою св. Григорія Ніського, представленою в цьому творі, саме нескінченна Божа любов до людини лежить у підставі людського буття, і саме їй вона завдячує за своє становище у світі та за все те, чим вона наділена.

2. Бути образом Божим і подобою.

Цікавим є те, як Св. Григорій Ніський пояснює слова книги Буття про створення людини на образ і подобу Божу. Насамперед він підкреслює, що образ Божий у людині є непізнавальним, бо, відображаючи всю повноту свого Первообразу, він повинен також володіти і Його непізнаваністю. Тому ми не можемо визначити, у чому полягає в людині образ Божий. Але ми можемо здогадуватися про це.

Згідно зі св. Григорієм Ніським, бути образом Божим означає володіти різноманітними позитивними рисами, посідати всі блага, якими нас наділив Господь – Первообраз, Благий і Джерело всього добра. Бог “приводить людину із небуття до буття і робить її не обділеною у благах. Оскільки ж точний список благ великий і означити їх числом неможливо, то Боже слово, у короткому словосполученні об’єднавши всі блага, позначило їх, сказавши, що людина створена за образом Божим”(гл. 16).

Ім’я першої людини – Адам. Воно не належить тільки якійсь конкретній людині, що жила в певний момент часу, а стосується всього людського роду. Тому слова книги Буття стосуються усіх – від першої до останньої людини на землі (пор. гл. 16).

Ця характеристика людини – бути образом Божим – дозволяє нам ствердити її неповторність. Св. Григорій Ніський пояснює цю особливість людини, порівнюючи її з рештою творіння. Він порівнює сотворений світ із палацом, наповненим коштовними речами, а людина є господарем цього палацу й володарем світу. Наш автор стверджує цілковиту відмінність між людиною і світом, її інакшість. Людина є незрівнянно вища від усього, що є навколо неї. Її не можна порівнювати чи виводити зі світу. Таким чином цей Святий Отець Церкви протестує проти добре відомої йому грецької концепції людини як мікrokосмосу. “Як низько і недостойно природноівеличі людини думали про неї дехто з поган, звеличуючи, як вони думали, природу людини порівнянням її з цим світом!” - реагує він. (гл. 16) Таке порівняння поставило б її на одному рівні з усім, що оточує її. Такий підхід св. Григорія Ніського не є випадковим. Так він розкриває перед людиною незмірно більшу перспективу – мати щось спільне з Богом.

Але з іншого боку, автор зауважує, що існує велика відмінність між Богом та людиною, як між Творцем і творінням. Саме тому сказано, що вона є подобою. “Тому, так як образ у всьому носить на собі риси першообразної краси, то, якщо б не мав у чому-небудь відмінності, то був би уже, ясно, не подобою, але здавався б у всьому тим же ж самим, у всьому невідмінним. Тому яку ж відмінність вбачаємо між самим Божеством і тому, що уподібнюється Божеству? Ту, що Божество – не створене, а подоба – творіння” (гл. 16).

У цьому творі св. Григорій Ніський не розвиває добре відомої нам святоотцівського осмислення поняття Божої подоби як натяку на динамічний аспект Божого образу в людині.

3. Людина – цар створеного світу

Ведучи мову про людину, св. Григорій Ніський наголошує на її вищості над усім іншим творінням. Для нього вона – вершина та вінець творіння, цар та владики всього. Це можна зауважити з того, як він трактує особливості опису створення людини відносно того, що в перших главах книги Буття сказано про все інше. Він зазначає, що в той час, як створення світу «звершувалось ніби спішно, приводиме в буття божественною могутністю, раптово промовленим повелінням», – то «створенню людини передуює рада», Бог готує матерію, з якої творитиме людину, придумує ціль, задля якої вона існуватиме, уподібнює до себе (пор. гл.3).

Своє значення для цього Святого Отця Церкви мають і слова про те, що людина –останнє за порядком творіння. Це є ознакою її особливого місця серед усього іншого сотвореного світу. “Ось чому людина введена останньою у творіння – не тому, що як несправжня, відкинена на самий кінець, а тому, що разом з началом буття мала стати царем підкорених” (гл.2). Автор намагається відшукати свідчення особливого місця людини у фізіологічних особливостях людського тіла. “У людини – постава пряма, обличчя звернене до неба, і дивиться вона вгору, а цим позначається її право головувати та царське достоїнство”, – пише він (гл. 8).

Св. Григорія Ніського не бентежить той факт, що людина фізіологічно є набагато менше пристосованою до життя. Те, що за своєю тілобудовою вона здається слабшою від тваринного світу, для нього є задумом Божим. “Видима недосконалість нашої природи є приводом до володіння над підкореними” (гл.7). Саме тому людина, самостійно не маючи змоги робити певні речі, змушена вдаватися за допомогою до тварин, що краще від неї можуть виконувати фізичну працю. І це ніяким чином не применшує її гідності. У такий непрямий спосіб вона звершує своє покликання панувати. Інакше, якщо б людина була сильнішою, то, по-перше, вона б занедбала свою вищість над підкореними, не маючи потреби в їх допомозі, а по-друге, була б звіроподібною (пор. гл.7).

4. Словесність

Чи не найголовнішою ознакою Божого образу в людині св. Григорій Ніський вважає те, що вона наділена розумом, “нус”. Шосту главу свого твору називає “Дослідження про спорідненість розуму з божественною природою...” Потім у 8 - 11 главах він різними способами пояснює свої слова. Автор наголошує на незрівнянній вищості розуму серед інших атрибутів людської природи. Розум керує почуттями. Будова людського тіла характерна тим, що насамперед покликана його виражати.

З точки зору сучасності трохи кумедним виглядає спосіб, яким наш автор намагається показати відмінності призначення язика і вуст у людини та тварин. У останніх ці органи тіла служать для здобування їжі, а людина використовує їх для самовираження. Цей Святий Отець Церкви пише: “Оскільки розум за посередництвом цього знаряддя (язика - автор) складає у нас слово, то стали ми словесними. Але не мали б ми, думаю, дару слова, якщо б на уста лягла вся важкість і трудність служіння потребі тіла прийняттям поживи. Тепер таке служіння прийняли на себе руки, а уста залишили вільними для служіння слову” (гл. 10).

5. Бути створеним чоловіком та жінкою

Характерною особливістю антропології св. Григорія Ніського є його розуміння людської статевої. Згідно з автором, вона не може належати до Божого образу в людині, оскільки в Первообразі, Ісусі Христі, нема ні чоловічої, ні жіночої статі (Гал. 3,28) (пор гл.16). Розрізнення на статі, згадане в перших главах книги Буття, є наслідком Божого Провидіння, який передбачив гріхопадіння людини та його наслідок – смерть. Щоб людський рід не закінчився, Господь наділив його здатністю розмножуватися таким самим способом, як і тварини. Людина ж повинна була б розмножуватися достойним її становища методом – як ангели (пор. гл.17). У такому погляді цього Святого Отця Церкви на статевість зауважуються впливи філософії Плотіна й Оригена.

Але існуванню чоловічої та жіночої статей Григорій Ніський знаходить своє пояснення. Те, що, незважаючи на ніщо, людський рід все ж таки поділений на статі, для нашого автора є свідченням подвійного характеру людської природи – розділеністю між «словесністю і розумністю», з одного боку, та «безсловесністю і тваринністю» – з другого. «Людська природа є чимось середнім поміж двома, одна від іншої розділеними і розміщеними на самих краях, між природою Божественною і безтілесною та між життям безсловесним і тваринним», - зазначає наш автор (гл. 16). Саме тому людина, незважаючи свою царську гідність та покликання, має також і риси, притаманні тваринам. Це пристрасті – страх, нахабність, захланність, роздратування, сластолюбство, обжерливість... (пор. гл. 18) Все це, згідно з цим Святим Отцем Церкви, увійшло в людське життя разом із притаманним тваринам способом розмножуватися.

Висновок

У трактаті „Про устрій людини” св. Григорій Ніський пропонує своє розуміння християнського бачення людини. Теперішній стан людини не є їй властивим. Це – наслідок гріхопадіння. Воно стало причиною поневолення людини пристрастями. Проте вона залишається образом Божим. Свої антропологічні висновки цей Отець Церкви базує на аналізі біблійної розповіді про створення людини. Для нього головним є показати незрівнянну вищість людини на тлі всього іншого творіння. Все, що її оточує, створене для неї і їй підкорене. Якщо висловитись образно, то його підхід горизонтальний.

Немаловажним є те, що нас відділяє від Св. Григорія Ніського півторатисячолітній відрізок часу. І це прямим чи опосередкованим чином наклало свій відбиток на особливості його твору. Не треба забувати, що автор пише твір у період, коли існування Бога вважалося беззаперечною істиною, а доцільність існування матеріального світу ставилася під сумнів (згадаймо хоча б гностичні течії). Це певним чином умотивувало й богослов'я нашого автора. З одного боку, він виступає проти позахристиянських ідей свого часу, а з іншого – перебуває під їх впливом. Як невеличкий приклад наведемо той факт, що цей Святий Отець виступає проти „платонівської” преекзистенції душі, метемпсихозу, і водночас „по-стоїцьки” вбачає головне покликання людини у володінні нусом, умом, над своїм тілом.

Насамкінець хочемо сказати, що ми не мали на меті тут висвітлити весь спектр поглядів св. Григорія Ніського, представлених у цьому творі. Ми показали тільки головніші з них, що стосуються людини. Водночас потрібно бути свідомими того, що ми розглядали тільки один твір, не беручи до уваги інших. Ясно, що заторкнуті тут нами питання слід помістити в загальну картину богословської системи нашого автора, без чого вони не можуть бути повністю зрозумілими.

о. Роман АНДРІЙОВСЬКИЙ, Св. Григорій Ніський „Про устрій людини” // СЛОВО №2 (86), червень-серпень 2021